

بسمه تعالی

سلام علیکم

اندر شند کرامی جناب آقای دکتر محسن جان پرور، سرکار خانم فاطمه سادات اخلاقی حسینی

مقاله جناب عالی با موضوع " مسائل اقلیمی بعد معقول آمایش مبتنی بر ملاحظات دفاعی - امنیتی (مورد: مناطق کویری و بیابانی) " که در اردیبهشت ماه سال ۱۳۹۵ در همایش ملی آمایش دفاعی امنیتی مناطق کویری و بیابانی ایران، با رویکرد توسعه، دفاع و امنیت پایداره در مرکز تحقیقات راهبردی دفاعی با حضور مسئولین و کارشناسان این حوزه برگزار گردید، به عنوان مقاله برتر برگزیده شده است. لذا از تلاش و پشتکار شما تقدیر به عمل می آید.

امید است در سید عنایت حق تعالی، این گونه تلاش با مورد قبول درگاه احدیت واقع شده و اجرایی نمودن منویات مقام معظم رهبری در راستای اعتلاء و ارتقاء دانش جهت خدمت به نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران شمر شود و شایسته گردد.

دکتر عباس علی پور
ویر هایش

همایش ملی آمایش دفاعی - امنیتی

مناطق کویری و بیابانی ایران

(با رویکرد توسعه، دفاع و امنیت پایدار)

مسائل اقلیمی بعد مغفول آمایش مبتنی بر ملاحظات دفاعی - امنیتی

(مورد: مناطق کویری و بیابانی)

محسن جان پرور^۱ (استادیار جغرافیای سیاسی دانشگاه فردوسی مشهد)

فاطمه سادات اخلاقی حسینی (دانشجوی کارشناسی اقلیم شناسی، دانشگاه فردوسی مشهد)

چکیده

مفهوم آمایش در کشور ایران بیشتر آمیخته با دیدگاه اقتصادی است، این موضوع را میتوان با نگاهی ساده به کتابها و طرح های انجام شده در کشور بصورت قابل توجهی دید. اما در طی سال های اخیر هر یک از نهادها و سازمانها سعی کرده اند به نوعی بعد یا ابعاد مد نظر خود را در قالب آمایش پررنگ تر کرده و مبتنی بر آن برنامه ریزی و راهبردهای خود را پیش برده و سایر نهادها و سازمانها در کشور به ویژه سیستم حاکمیتی را متقاعد به در پیش گرفته برنامه های مبتنی بر رویکرد خود نمایند. این حرکت صورت گرفته در کشور نه تنها راه به جایی نبرده است بلکه سبب شده است که ابعاد موثر بر آمایش در ایران نه تنها به صورت کامل مورد بررسی قرار نگیرند بلکه مغفول بمانند. در این بین اقلیم و مسائل اقلیمی یکی از ابعاد موثر در آمایش است که تا حد قابل توجهی در کشور مغفول مانده است. بر این مبنا، در مقاله حاضر که با روش توصیفی - تحلیلی به انجام رسیده است سعی شده است ضمن تبیین جایگاه مسائل اقلیمی در آمایش، به ویژه مبتنی بر ملاحظات دفاعی - امنیتی، به بررسی جایگاه مسائل اقلیمی مناطق کویری و بیابانی بر آمایش مبتنی بر ملاحظات دفاعی - امنیتی بپردازد. نتایج حاصل از تحقیق حاضر نشان دهنده آن است که مسائل اقلیمی جایگاه برجسته ای در آمایش به ویژه مبتنی بر رویکرد ملاحظات دفاعی - امنیتی دارا می باشند. به نحوی که تغییر اقلیم، دما، میزان بارندگی، باد و غیره به صورت های مختلف باید در نظر گرفته شوند.

واژگان کلیدی: اقلیم، آمایش، ایران، مناطق کویری و بیابانی، ملاحظات دفاعی - امنیتی

^۱ نویسنده مسئول

امروزه زمین به شدت تحت تأثیر فعالیت های انسانی قرار دارد. انسان و فعالیت هایش موجب تأثیر بر روی آمایش و کاربری اراضی می شوند. آمایش سرزمین (تغییرات کاربری اراضی) و به دنبال آن تغییرات پوشش زمین نیز می تواند بر روی ساختار و عملکرد بخش های مختلف اکوسیستم از جمله هیدرولوژی در سطح منطقه ای و حتی جهانی تأثیرگذار باشند (آقمشهدی و همکاران، ۱۳۹۴: ۶۶). از سوی دیگر، رابطه بین انسان، فضا و فعالیت سه مولفه اساسی در تدوین طرح های آمایشی است که به تثبیت و پایداری توسعه می انجامد. دفاع از سرزمین چه در مقیاس ملی و چه منطقه ای، علاوه بر محتوای سیاسی و جغرافیایی آن، دفاع از موجودیت های تثبیت یافته فضا نیز است. اگر امنیت انسان و فعالیت در وضعیت و برنامه دفاعی کشور مد نظر قرار نگیرد، ناپایداری و بی ثباتی اصلی ترین خطر تهدید فیزیکی و عملکرد فضا خواهد بود (رهنمایی، ۱۳۸۱: ۷۴). کسی نمی تواند نقش انسانها و سکونتگاه های شهری و روستایی را در عملیات تاخیری و پیشگیری از پیشروی نیروهای دشمن نادیده بگیرد. فضاهای جغرافیایی شکاف آفرین و بدون سکنه و فعالیت های اقتصادی و ارتباطی برای امنیت ملی یک کشور تهدید آفرین می باشند. بنابراین دولت ناگزیر است در برنامه های آمایشی به تجهیز حاشیه ها و یا تضعیف شده جمعیتی و ارتقا سطح سیاسی فضایی آن اقدام نماید. آمایش سرزمینی می تواند با فراهم کردن شرایط توسعه و پیشرفت به ایجاد- اشتغال و جذب جمعیت به این منطقه منجر گردد (سعیدی و لشکناری، ۱۳۹۲: ۱۲۸). همان طور که بیان شد، از آنجا که کشورها به طور مداوم در معرض تهدیدهای نظامی داخلی و خارجی برای امنیت خود هستند، اثر بخشی نیروهای نظامی آنها، معیار نهایی «قدرت» خواهد بود. قابلیت های دفاعی به کشورها این امکان را خواهد داد که با دشمنان داخلی و خارجی مقابله کرده و منافع ملی خود را محقق ساخته و در صورت لزوم، خواست خود و ملت خود را بر دیگر حریفان خارجی تحمیل کنند (Tellis & Others, 2000: 133-135). در این بین، جمهوری اسلامی ایران از این قاعده مستثنی نیست. ایران از جمله کشورهایی است که بدلیل قرار داشتن در چهار راه حوادث جهانی همواره با مسائل مختلفی نظیر جنگ، تهدید، کشمکش و ... به اشکال مختلف درگیر بوده است. لذا انتخاب یک سیاست دفاعی مناسب برای حفظ تمامیت ارضی و استقلال کشور همواره یکی از دغدغه های جدی تصمیم گیرندگان سیاسی ایران بوده و هست (افتخاری و باقری دولت آبادی، ۱۳۸۸: ۵۴). از آنجا که بیشتر برنامه های آمایشی در کشور در گذشتی

بیشتر با رویکرد اقتصادی انجام شده، شاخص‌ها نیز متناسب با این رویکرد ارزشگذاری شده و به آنها اهمیت داده شده است. با تغییر رویکرد از اقتصادی به رویکرد دفاعی-امنیتی جایگاه و نقش شاخص‌های موثر در طرح‌های آمایشی به صورت‌های مختلف تغییر کرده است که در این میان پررنگ‌تر و برجسته‌تر شدن مسائل اقلیمی با توجه به اهمیت و جایگاهی که در ملاحظات دفاعی-امنیتی دارا می‌باشند، از جمله این موارد است. بر این مبنا مقاله حاضر تلاش دارد تا جایگاه مسائل اقلیمی را در برنامه‌های آمایشی مبتنی بر ملاحظات دفاعی و امنیتی مورد بررسی قرار دهد.

۲- مباحث نظری

۲-۱- آب و هوا (اقلیم)

آب و هوا یا به عبارت دیگر شرایط جوی حاکم در یک زمان و یک منطقه معین، مهمترین عنصر محیطی موثر بر حیات در کره زمین می‌باشد؛ از این رو جغرافیدانان همواره به عنوان یکی از اجزاء اصلی چشم‌انداز جغرافیایی بدان نگریده‌اند. بدیهی است که وضع هوا پیوسته تغییر می‌کند، اما معمولاً در هر مکان مشخص، در طول سال، یک هوای معین به دفعات بیشتری جابه‌جا می‌شود، به طوری که از نظر فراوانی، این هوا در آن مکان نمود بیشتری می‌یابد. این هوا در هر منطقه، «آب و هوای آن منطقه» به حساب می‌آید. پس آب و هوا (اقلیم) عبارت است از: هوای غالب در یک محل با مقیاس بزرگ و در دراز مدت. اگر هوا را با ویژگی‌های معین آن یک «تیپ هوا» تعریف کنیم، آب و هوای هر محل عبارت است از: هوای غالب بر آن محل. آب و هوا مصداق خاص مکانی دارد و تعیین آن احتیاج به جمع‌آوری دانسته‌های مربوط به هوا در مدت طولانی و پردازش و جمع‌بندی آنها دارد (کاوینی و علیجانی، ۱۳۹۱: ۵-۶). طبق طبقه‌بندی صورت گرفته از مناطق اقلیمی جهان توسط آنجا که توزیع جهانی انواع اقلیم بطور اصلی نتیجه رژیم‌های گرما و رطوبت می‌باشد، ممکن است که اقلیم را در گروه‌های وسیعی طبقه‌بندی نمود که بر پایه اثرات هم بستگی داخلی گرما و رطوبت بر توده‌های هوا که آنها هم به نوبه خود بر اقلیم‌های نواحی مختلف حکومت می‌نمایند، تقسیم کرد. انواع اقلیمی که بدین ترتیب معرفی می‌شوند، به ترتیب عبارتند از:

اقلیم‌هایی که تحت نفوذ توده‌های هوای استوائی و حاره‌ای هستند.

اقلیم‌هایی که تحت نفوذ توده‌های هوای حاره‌ای و قطبی قرار دارند.

اقلیم‌هایی که تحت تسلط توده‌های هوای قطبی و منجمده واقع شده‌اند.

اقلیم‌های سرزمین‌های مرتفع که دارای خصوصیات مشخصی ناشی از اثرات ارتفاع از سطح دریا می‌باشند (کاوایانی و علیجانی، ۱۳۹۱: ۳۴۵-۳۴۴).

۲-۲- آمایش

اصطلاح آمایش سرزمین را برابر عبارت «Land Use» آورده‌اند (غازی، ۱۳۷۰: ۱۱۳). جغرافیدانان آمایش سرزمین را بهره‌برداری از زمین و منابع آن از دیدگاه جغرافیای کاربردی یا برنامه‌ریزی تعریف نموده‌اند. در واقع مطالعه‌ی آمایش سرزمین نظم نوینی از سازمان‌دهی منابع طبیعی و فعالیت‌های انسانی را بر پهنه‌ی سرزمین مهیا می‌سازد و به سازمان‌دهی منطقی و معتدل فضای موجود حیاتی برای هر گونه تجمع انسانی می‌پردازد (زیاری، ۱۳۸۳: ۳۸). به بیان دیگر، آمایش رابطه بین انسان، فضا و فعالیت‌های او در فضا به منظور بهره‌برداری منطقی از همه امکانات در جهت بهبود وضعیت مادی، معنوی و اجتماعی بر اساس ارزش‌های اعتقادی، سوابق فرهنگی و ابزار علم و تجربه در طول زمان است. کار آمایش سرزمین، تأمین نیازهای بشری است و این نیازها می‌تواند اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و دفاعی باشد. طرح آمایش سیمای آتی توسعه یافتگی را به تصویر می‌کشد و ابزاری برای تجهیز و ساماندهی آگاهانه محیط در جهت نیل به اهداف می‌باشد (سکه‌روانی، ۱۳۸۶: ۱۲). به صورت کلی، آمایش سرزمین به عنوان یک سند مدیریت توسعه، تصویر سازمان فضایی مرحله توسعه یافتگی سرزمین است. این سند تجسم نظریه‌ی پایه توسعه ملی در فضای کشور است و چشم انداز کلی توزیع جغرافیایی جمعیت و ترکیب مناسب فعالیت‌های ناظر بر بهره‌برداری از سرزمین و تامین نیازهای جمعیت و فعالیت‌های اقتصادی و اجتماعی را در قلمرو سرزمین مشخص می‌سازد. آمایش سرزمین از منظر برنامه ریزی، در اصل نوعی برنامه ریزی فضایی است، لیکن هر برنامه ریزی فضایی که یک یا چند ویژگی برشمرده را نداشته باشد، آمایشی نخواهد بود با کنار هم قرار دادن تعاریف، وظائف و شمول آمایش سرزمین به شرح زیر می‌باشد: ۱- به عنوان مرجع تنظیم دیدگاه دراز مدت توسعه ۲- ارائه استراتژیهای توسعه اقتصادی، اجتماعی- فرهنگی، فضایی- محیطی ۳- مکان یابی برای

فعالیت‌های مشخص ۴- فعالیت یابی برای مکان‌های مشخص ۵- ارائه استراتژی کلی توزیع جمعیت و فعالیت در سرزمین ۶- ارائه الگوی توسعه فضایی- الگوی اسکان جمعیت ۷- ارائه نظام مدیریت سرزمین ۸- حفاظت از محیط زیست و همه‌ی این وظائف اجزا و مولفه‌های مقوله سازماندهی و مدیریت فضایی توسعه می‌باشند (بلوری و قمری، ۱۳۹۱: ۲).

۲- روش تحقیق

روش اصلی این تحقیق، با توجه به ماهیت نظری آن توصیفی- تحلیلی است. بر این اساس در این تحقیق سعی شده است علاوه بر تصویر سازی درست از مسائل اقلیمی به تشریح و تبیین جایگاه این مسائل در آمایش مبتنی بر ملاحظات دفاعی- امنیتی پرداخته شود. لازم به ذکر است که در این تحقیق برای گردآوری و فیش برداری آن از اطلاعات کتابخانه‌ای و اینترنتی استفاده شده است.

۴- یافته های تحقیق

۴-۱- رویکردهای مختلف در آمایش سرزمین مناطق

• رویکرد حفاظتی

هدف اصلی آن حفاظت از محیط زیست منطقه ساحلی در بخش خشکی و دریا، ایجاد یا حفاظت از تنوع زیستی در منطقه ساحلی، کاهش یا جلوگیری از آلودگی در سواحل، استفاده از منابع ساحلی در حد توان اکولوژیک سرزمین و افزایش سطح بهداشت عمومی در مناطق ساحلی برای ساکنین گردشگران

• رویکرد توسعه ای

هدف اصلی آن توجه به رشد اقتصادی- اجتماعی در مناطق ساحلی و تسهیل فرایند کسب منافع اقتصادی (ضمن حفاظت از منابع زیست محیطی)، ایجاد دسترسی عمومی به ساحل و دریا، فراهم آوردن زمینه بهره برداری تفریحی از ساحل برای همه مردم، مدیریت فعالیت های انسانی در سواحل به منظور حفظ و تقویت منابع ساحلی و ...

تجربه‌ی کشورهای مختلف در آمایش سرزمین نشان دهنده‌ی رسالت بنیادین مطالعات آمایشی در کاهش نابرابری‌های فضایی، متوازن کردن رشد و مشارکت در امور ملی است.

همچنین باید توجه داشت که «در جهان متمدن امروزی نیل به توسعه ملی و افزایش ظرفیت‌های کشور متناسب با نیازهای جامعه و شرایط زمان در ابعاد علمی، تکنولوژیک، صنعتی، اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، زیست محیطی و به طور کلی انجام هر گونه سرمایه‌گذاری داخلی و خارجی برای تأمین نیازهای حال و آتی جامعه و وصول به زندگی بهتر و تعالی همه جانبه در صورتی میسر است که امنیت ملی برقرار و با دوام باشد. از این رو بسیاری از کشورهای جهان تحقیقات گسترده‌ای بر روی کمیت و کیفیت ملی انجام می‌دهند (اعرابی و دهقان، ۱۳۸۹: ۳۷۲).

• رویکرد مدیریتی

هدف اصلی آن ایجاد و برقراری یک استراتژی یکپارچه و فرابخشی در مناطق ساحلی، کاهش تضاد بین فعالیت‌های مختلف، مدیریت استخراج و بهره‌برداری از منابع ساحلی به منظور حصول حداکثر برداشت پایدار و ایجاد سازگاری و توازن در بهره‌برداری از منابع ساحلی با هماهنگی و همکاری سازمان‌ها و ادارات مختلف دولتی در سطوح ملی و منطقه‌ای

• رویکرد دفاعی - امنیتی

هدف اصلی آن سازماندهی منطقه مورد مطالعه به گونه‌ای که حداکثر امنیت و قابلیت دفاعی و حداقل آسیب‌پذیری را برای کشور فراهم نماید. همچنین کارایی و بازدهی اقتصادی، وحدت و یکپارچگی سرزمین، گسترش عدالت اجتماعی و تعادل‌های منطقه‌ای، حفاظت محیط زیست و احیاء منابع طبیعی، حفظ هویت اسلامی ایرانی و حراست از میراث فرهنگی، تسهیل و تنظیم روابط درونی و بیرونی اقتصاد کشور، توجه به توسعه متکی بر منابع داخلی و رفع محرومیت‌ها، خصوصاً در مناطق روستای کشور در راستای اهداف سند چشم‌انداز توسعه است

باید توجه داشت که امنیت مهمترین عنصر پایداری و تداوم حاکمیت و معرف پیشرفت چشم‌گیر در رابطه با جامعه و سرزمین است. اقتدار حکومت به طور قابل‌لمسی در سراسر قلمرو خود امتداد یافته و هر تجاوزی به آن

اعم از خارجی یا داخلی چالش در برابر امنیت ملی، صلح، نظم و در نهایت اقتدار حکومت است (پیشگاهی فرد و احدی، ۱۳۸۹: ۱).

۴-۲- برنامه‌های آمایشی مبتنی بر ملاحظات دفاعی - امنیتی

یکی از مهمترین حوزه‌هایی که برای هر کشور اهمیت حیاتی دارد، حوزه دفاع و امنیت ملی آن کشور است، آمایش امری جدای از جریان برنامه ریزی‌های ملی و منطقه‌ای یک کشور نیست. بلکه چیزی در راستای آن می باشد. برنامه ریزی آمایشی یا فضایی عبارت است از استمرار فرایند برنامه‌ریزی‌های توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی یک کشور می‌باشد. از نظر مفهومی آمایش سرزمین تجلی فضای محتوی برنامه‌های توسعه ملی است که در فضای سرزمین یک کشور و ملت انعکاس پیدا می‌کند (حافظنیا، ۱۳۸۱: ۴۹-۵۱). برنامه‌های توسعه ملی یا منطقه‌ای چیزی جز یک یا چند کتابچه نیست که در محتوی آن ساختار برنامه شامل: اهداف، سیاست‌ها، استراتژی‌ها، اهداف کمی و کیفی، تحلیل عملکرد گذشته و وضع موجود، تنگناها و یک سری جداول آماری که منعکس کننده اهداف کمی برنامه می‌باشد، قرار دارد. این برنامه در قالب یک لایحه قانونی تهیه و به نهاد قانون گذار کشور ارائه می‌گردد. در محتوی این سند برنامه، انطباق بودجه ای و تقسیم کار سازمانی و بخشی مشخص گردیده است و لذا هر سازمان و دستگاه دولتی در اجرای آن بخش از محتوا که به او ارتباط دارد مسئولیت اجرایی برنامه را به عهده دارد که باید آن را بسته به مقیاس جغرافیایی فعالیت‌ها و طرح‌ها در سطوح ملی، منطقه‌ای و یا محلی اجرا نماید. دستگاه‌ها و سازمان‌های مسئول اجرای برنامه، برای هر کدام از فعالیت‌ها و طرح‌های مندرج در آن نیاز به مکان جغرافیایی استقرار دارند. در واقع باید به تعیین مقرر جغرافیایی آن نسبت به تجلی فعالیت‌ها و پروژه‌های اقدام کنند. به عنوان مثال مکان جغرافیایی مدرسه، دانشگاه، راه، سد، شبکه‌ها، فرودگاه و نظایر آن، همه این عناصر فضای قبل از تجلی خود در محتوای برنامه پیش بینی و به نگارش درآمده و مشخصات بودجه آنها پیش بینی گردیده است.

بنابراین برنامه ریزی فضایی و آمایش سرزمین بخش اجتناب ناپذیر فرایند برنامه ریزی ملی و منطقه ای یک کشور که در مرحله پایانی این فرایند قرار دارد و متأسفانه در اغلب کشورها منجمله کشور ما (ایران) مغفول می نماید و محتوای برنامه بدون هیچ گونه مکان یابی و مطالعه علمی در سطح کشور، تجلی فضایی پیدا می کند و

در واقع فضای جغرافیایی کشور به صورت خودرو به اشتغال و استخدام مندرجات برنامه ها در می آید و مجریان آنها احساس مسئولیت در قبال فضای جغرافیایی را نمی یابند. از این رو نوعی انارشی و هرج و مرج فضایی پدید آمده و مورفولوژی انسانی فضا به صورتی نامتعادل به نظر می آید. اشغال بی برنامه فضا، منجر به افرینش تنگناهای فضایی شده و واکنش فضا نیز به صورت کمبود فضا، تخریب منابع و بنیادهای زیستی، توسعه ناپایدار، آلودگی محیطی، کاهش راندمان تولید اقتصادی و اجتماعی، توسعه تبعیض اجتماعی، تفاوت توسعه منطقه ای و بی عدالتی جغرافیایی و فضایی (مناطق محروم و برخوردار) و نظایر آن تجلی پیدا می کند (حافظ نیا، ۱۳۸۱: ۴۹-۵۱). برای جلوگیری از این بی عدالتی های جغرافیایی و فضایی در فضای کشور و از سوی دیگر بالا بردن زمینه بهره وری از ظرفیت ها و پتانسیل های جغرافیایی حکومت ها سعی دارند که برنامه های آمایشی در فضای کشور در سطوح مختلف محلی و ملی اجرا نمایند. هر چند باید توجه داشت که، در صورتی که آمایش سرزمین به طور دقیق و کامل صورت گیرد، شرایط را برای تقسیم متناسب سرمایه در سراسر کشور فراهم کرده و مراکز جمعیتی، صنایع، راههای ارتباطی و بنادر در منطقه با توجه به شرایط محیطی و انسانی ایجاد شود. موارد فوق باعث رشد و رونق منطقه می شود و در چنین منطقه توسعه یافته ای امکانات برای دفاع و امنیت فراهم و در دسترس است (سعیدی و لشکناری، ۱۳۹۲: ۱۲۸). بررسی های صورت گرفته در زمینه این برنامه ها نشان دهنده آن است که این برنامه ها بیشتر با رویکرد اقتصادی تدوین و اجرا شده است که متناسب با این رویکرد شاخص ها و عوامل مد نظر وزن های خاص و اهمیت های ویژه ای پیدا کرده اند. در سال های اخیر زمینه برای حرکت و تغییر دیدگاه صرف اقتصادی به آمایش فراهم آمده است و رویکردهای دیگر نیز در برنامه های آمایشی برجسته شده اند و مبتنی بر آن محتوای برنامه ها و شاخص ها و عوامل موثر وزن ها و اهمیت های متفاوتی پیدا کرده اند. در این بین یکی از رویکردها به آمایش مبتنی بر ملاحظات دفاعی-امنیتی در کشور است. هر چند که مفاهیم دفاع و امنیت سابقه ای به قدمت دولت ها دارند و همواره با آن ها قرین بوده اند؛ به گونه ای که برخی اندیشمندان، فلسفه ای وجودی و علت پیدایش دولت را دفاع از کشور بیان نموده اند (متقی و عسگری، ۱۳۸۸: ۳۳). اما با توجه به ماهیت برنامه های آمایشی که مبتنی بر نظریه های اقتصادی است، توجه به این بعد تا حدی در حاشیه رویکرد اقتصادی بوده است. در طرح های آمایش سرزمین با نگاه غیر دفاعی جهت ایجاد توسعه پایدار در منطقه کویر مرکزی تلاش می شود راهکارهایی جهت مکان یابی برای فعالیت های مشخص و فعالیت یابی برای مکان های

مشخص در کویر با توجه به محدودیت های طبیعی ارائه گردد. و در این راستا از پتانسیل های حفاظت از محیط زیست، توسعه گردشگری، توجه به کویر نوردی و توسعه فضاهای معدنی برای بسط زمینه های فعالیت اقتصادی و اجتماعی استفاده می شود تا افزایش تراکم و توزیع مناسب تر جمعیت به دست آید. از دیدگاه طرح های آمایش دفاعی، پدافند غیر عامل یکی از موثرترین و پایدارترین روش ها در مقابله با تهدیدات در زمان صلح و جنگ می باشد و استفاده از عوارض طبیعی و پایش کویر از مهم ترین عوامل امنیت ساز پدافند غیر عامل در آمایش سرزمین محسوب می گردد. که با توجه به موقعیت کویر مرکزی می تواند از متداول ترین، موثرترین و کم هزینه ترین روش های پدافندی این منطقه تلقی گردد (پیمان خواه، بیتا: ۲-۱). تدوین ملاحظات دفاعی و امنیتی در چارچوب برنامه های آمایش، مستلزم شناخت انواع تهدیدات و راهکارهای مقابله با آن، درک درستی از مناطق آسیب پذیر و مستعد بحران کشور، به منظور حفظ وحدت ملی و حراست از امنیت کشور و ایجاد بستر امن و مناسب برای توسعه پایدار، می باشد. به همین دلیل به علت تعدد تهدیدات فرامنطقه ای و منطقه ای، تراکم همسایگان، تنوع قومی و زبانی در کشور، گستردگی فضایی، تفاوت های شدید محیطی در فضای ملی کشور، لزوم تدوین ملاحظات دفاعی امنیتی در طرح های آمایش سرزمین از بنیادی ترین عملکرد نهادهای اجرایی کشور می باشد (عامریون و چاقری، بیتا: ۱۴). رویکرد آمایشی به ساماندهی سامان دفاعی یک کشور باعث می شود که سازمان فضایی نیروهای مسلح به گونه ای در فضا استقرار یابد که حداکثر امنیت و قابلیت دفاعی را برای کشور فراهم نماید. باید قبول کنیم که سازمان فضایی بخش دفاع ایران نیز مشابه سایر بخش های توسعه از یک نوع آشفتگی و انارشی فضایی برخوردار است و منطق و چارچوب نظری و سیستماتیکی پشت سر آن قرار نداشته است. از این رو مشاهده می کنیم که واحدهای نظامی غالباً در سطح فضا بدون نظم منطقی پراکنده اند. هرچند در فرایند مکان گزینی آنها عامل یا عوامل ویژه ای دخالت داشته اند ولی از یک الگوی نظری سیستماتیک تبعیت نموده اند. هدف آمایش سرزمین در رابطه با بخش دفاعی استقرار از بهینه واحدهای نظامی در فضا برای تامین حداکثر قابلیت دفاع و حداقل آسیب پذیری می باشد.

۳-۴- جایگاه مسائل اقلیمی در آمایش مبتنی بر ملاحظات دفاعی - امنیتی در مناطق کویری و

بیابانی

شرایط جوی گویای چگونگی جو می باشد. این شرایط معمولاً به وسیله اندازه گیری عناصر اقلیمی و حالات آن بیان می شود. عناصر اقلیمی پدیده‌های توصیف کننده آب و هوا (تابش، دما، بارش، رطوبت، فشار و باد) هستند که در ایستگاه‌های سنجش جو اندازه گیری می شوند. عناصر اقلیمی به وسیله عامل‌های اقلیمی تشدید، تقلیل یا تعدیل می شوند. عوامل اقلیمی شامل ارتفاع، طول جغرافیایی، عرض جغرافیایی، دوری و نزدیکی به دریا، پوشش سطح زمین و ... است. اجزاء اقلیم نیز نقش تعیین کننده ای در تکوین اقلیم دارد. اجزاء اقلیم از هوا سپهر، آب سپهر (اقیانوس‌ها و دریاها، پهنه‌های آبی- قاره‌ای شامل رودها و دریاچه و نیز یخ سپهر)، زیست سپهر و سطح خشکی‌ها و نیز فرایندهای متداخل و مرتبط با آنها تشکیل می شود. تفکیک نقش هر یک از این اجزاء مشکل بوده و تصویر قابل قبولی از اصل دستگاه اقلیم ارائه نخواهد نمود. به همین دلیل اقلیم یک محل با الگوهای روزانه هوا تفاوت اساسی دارد (عساکره، ۱۳۹۲). یکی از راهکارهای مهم کاهش خطرات بلایای جوی و اقلیمی، برنامه‌ریزی و مدیریت فعالیتهای انسانی است. از نکات مهم و قابل توجه در برنامه‌ریزی و مدیریت محیط، توجه به تفاوت‌های موجود میان تغییرات اقلیمی و تغییرپذیری اقلیم است؛ زیرا راهبردهای تفاهم یا مقابله با این دو پدیده‌ی اقلیمی، تفاوت دارد. منظور از تغییرات اقلیمی، تغییر متوسط شرایط جوی در یک مکان خاص است. اصطلاح تغییرپذیری اقلیمی، به نوسان یا تغییرات غیر متعارف عناصر اقلیمی که در یک دوره‌ی زمانی معین (مثلاً ماه، فصل یا سال) از میانگین معمول در دوره‌ی زمانی بلند مدت رخ دهد، گفته می‌شود. آشکار شدن نقش اقلیم در برنامه‌ریزی و مدیریت محیطی به آگاهی از فعالیتهای و نیازهای انسان در ارتباط با اقلیم نیاز دارد. در برنامه‌ریزی و مدیریت بحران با توجه به تغییرات اقلیمی از قبیل: تخریب لایه‌ی ازن، تخریب جنگل‌ها، بیابان‌زایی و خشکسالی، لازم است با برنامه‌ریزی مدیریت بحران از بروز فاجعه‌های زیست‌محیطی جلوگیری شود. خشکسالی و بیابان‌زایی، از ویژگی‌های اقلیمی مهم کشور ماست که می‌توانیم با اعمال مدیریت بحران و برنامه‌ریزی دقیق نسبت به آن، از تبدیل شدن آن به فاجعه‌ی انسانی و ایجاد خسارات اقتصادی و تلفات انسانی جلوگیری کنیم (نجف‌پور، ۱۳۸۵). از آنجا که نگاه جامع و همه جانبه به موضوع دفاع و امنیت نمی‌تواند بدون در نظر گرفتن نقش سایر عوامل مؤثر در ثبات و استمرار آن متمرکز واقع گردد باید بازبینی در زمینه چگونگی عوامل مد نظر در برنامه‌های آمایشی صورت گیرد. در این میان، از جمله مهمترین مسائل اقلیمی که

به صورت‌های مختلف باید در طرح‌های آمایشی مبتنی بر ملاحظات دفاعی-امنیتی مد نظر قرار بگیرند، می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

- بی‌نظمی‌های اقلیمی

بی‌نظمی‌های اقلیمی نظیر بارش نامنظم باران، دمای نامتعادل و تندباد شدید، مشخصه‌های بیابانها در سرتاسر جهان است. بنابراین نیروهای نظامی به تجهیزات ویژه، آموزش‌های خاص و سازگاری با شرایط محیطی نیاز دارند. در بیابان‌ها، باران‌های سیل‌آسای غیرقابل پیش‌بینی، معمولاً جایگزین بارانهای ملایم، دائمی و فراگیر میشوند که نواحی پر آب، از برکت آن برخوردارند. در این بارش‌های سیل‌آسا، میزان بارانی که در یک یا دو ساعت فرو می‌ریزد، معادل دو تا سه برابر میزان بارش سالانه است و با فرو رفتن در داخل شن‌ها و یا جاری شدن بر روی سطوح سخت موقتاً کم آبی را از بین می‌برد اما بعد از مدتی زمین دوباره مانند قبل خشک و تفتیده می‌شود. سیل‌های عظیمی که یکباره به راه می‌افتند، بسترهای خشک رودخانه‌ها را پر کرده، موجب طغیان آنها می‌شوند و پل‌ها، ساختمان‌ها، اردوگاه‌های موقت و دیگر بار و بنه‌های نظامی را که در مسیر آنها قرار دارد با خود شسته و می‌برند (سرمد، ۱۳۹۰: ۲۰). بر این مبنای برنامه‌ریزی‌های آمایشی مبتنی بر ملاحظات دفاعی-امنیتی در مناطق کویری و بیابانی باید با توجه به شرایط ویژه ناشی از بی‌نظمی‌های اقلیمی صورت بگیرد.

- بادها و تندبادها

وزش تندبادهای ویرانگر که هر بار چندین روز طول می‌کشد، از دیگر علائم مشخصه بیابان‌ها محسوب می‌شود. توفان‌های شن روان در این مناطق به اندازه‌های قوی است که دکل‌های تلفن بدون محافظ را به مرور زمان از جا کنده و تا ارتفاع چند پایی به هوا پرتاب می‌کند و هر چیزی را که در مسیرش قرار بگیرد از بین می‌برد و در همین حال ابر غلیظی از گلولای شبیه پودر تالک، هوا را تیره و تار کرده، چشم‌ها را ملتهب ساخته و موجب می‌شود که نیروهای نظامی به داشتن ماسک اکسیژن تمایل پیدا کنند. توفان‌های شن و گرد و خاک، قدرت دید را تا حد صفر کاهش می‌دهد، در میان چادرها نفوذ می‌کند، کارکرد سلاح‌ها را مختل می‌سازد، دستگاه‌ها را از کار می‌اندازد، وسایل نوری را تضعیف می‌کند، آب و مواد خوراکی را آلوده می‌سازد و آنچنان نیروی الکتریسیته-های ایجاد می‌کند که قطب‌های مغناطیسی را کاملاً گمراه می‌کند (سرمد، ۱۳۹۰: ۲۰). با توجه به این وضعیت

و شرایط که در مناطق کویری و بیابانی هرگونه برنامه ریزی آمایشی مبتنی بر ملاحظات دفاعی- امنیتی باید این شرایط را به صورت های مختلف در نظر بگیرد.

از جمله دیگر مسائل اقلیمی که باید در برنامه های آمایشی مبتنی بر ملاحظات دفاعی- امنیتی در نظر گرفته شود می توان به موارد ذیل اشاره کرد:

- تغییرات اقلیمی

- میزان بارندگی

- دما بالا و نامتعادل

- میزان حرارت

- رطوبت نسبی

- اتلاف ظرفیتها

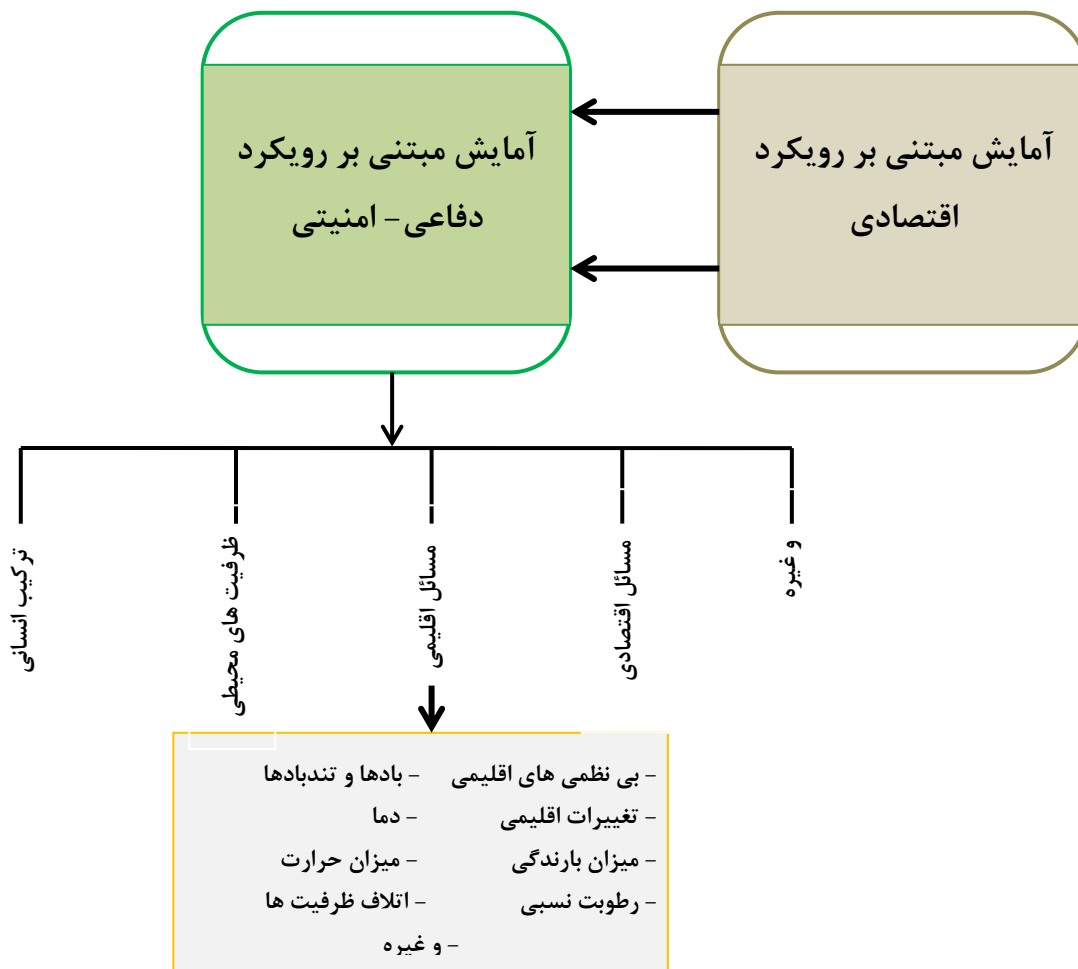
- و غیره

۵- تجزیه و تحلیل و نتیجه گیری

طرحها و برنامه های آمایشی با توجه به اهمیت و جایگاه برجسته ای که در حرکت جهت بهره وری بهتر از فضاهای جغرافیایی و از سوی دیگر ایجاد زمینه توسعه و ارتقاء جایگاه آنها متناسب با ظرفیتها و پتانسیل های محلی و متناسب با سطح ملی دارا می باشند به صورت های مختلف مورد توجه سیستم های حاکمیتی هستند و تلاش های گسترده ای از سوی آنها جهت بالابردن بهره وری از این طرحها و برنامه ها صورت گرفته است. از آنجا که شاکله اصلی برنامه های آمایشی مبتنی بر نظریه های اقتصادی می باشد به صورت های مختلف رویکرد این برنامه ها را در فضای کشور جمهوری اسلامی ایران به سوی بعد اقتصادی سوق داده است و بر عناصر و شاخص هایی در آنها تأکید شده است که بتواند به اهداف اقتصادی مد نظر در برنامه ها دست پیدا کند. این امر سبب شده است که سایر ابعاد برنامه های آمایشی به نوعی به حاشیه رانده شود و از سوی دیگر حرکت جهت در نظر گرفتن سود و زیان سبب شده است که نه تنها تعادل در فضای کشور از نظر توسعه ایجاد نشود بلکه عدم تعادل در آن نیز پررنگ تر از گذشته گردد. با تغییر دیدگاه در کشور و حرکت به سوی برجسته تر کردن بعد دفاعی-

امنیتی زمینه برای برجسته‌تر شدن برخی از عناصر در برنامه‌ریزی‌های آمایشی در کشور بیشتر فراهم آمده است و در این بین مسائل اقلیمی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار می‌باشند. با توجه به اینکه عناصر اقلیمی و مسائل ناشی از آنها از جمله عوامل جغرافیایی هستند که در فضاها و مکان‌های جغرافیایی متناسب با دوری یا نزدیکی به دریا، عرض جغرافیایی و ... با یکدیگر متفاوت بوده و این تفاوت به صورت‌های مختلف بر برنامه‌های آمایشی مبتنی بر رویکرد دفاعی- امنیتی تأثیرگذار می‌باشد. بنابراین حرکت جهت آمایش مناطق کویری و بیابانی جمهوری اسلامی ایران مبتنی بر ملاحظات دفاعی- امنیتی باید به گونه‌ای باشد که مسائل اقلیمی در آن به صورت‌های مختلف لحاظ شود. از جمله مهمترین این مسائل می‌توان به تغییرات اقلیمی، بی‌نظمی‌های اقلیمی، دما، میزان بارندگی و ... اشاره کرد.

شکل ۱: تغییر رویکرد برنامه‌های آمایشی مبتنی بر رویکرد دفاعی- امنیتی و جایگاه مسائل اقلیمی در آن

منابع

- ۱- افتخاری، قاسم و باقری دولت آبادی، علی (۱۳۸۸). سیر استراتژی نظامی در ایران و ابهامات پیرامون آن. فصلنامه سیاست. دوره ۳۹. شماره ۳.
- ۲- بابایی، علیرضا و اونق، مجید (۱۳۸۵). ارزیابی توان توسعه و آمایش حوضه آبخیز پشتکوه. مجله علوم کشاورزی و منابع طبیعی. سال سیزدهم. شماره اول.
- ۳- بلوری، علی و قمری، موسی الرضا (۱۳۹۱). ملاحظات آمایش سرزمین و نقش آن در توسعه‌ی چابهار. اولین همایش ملی توسعه سواحل مکران و اقتدار دریایی جمهوری اسلامی ایران.
- ۴- حافظ نیا، محمد رضا (۱۳۸۱). جغرافیای سیاسی ایران. تهران: انتشارات سمت.
- ۵- زبیری، کرامت ... (۱۳۸۳). اصول و روش‌های برنامه ریزی منطقه‌ای. یزد. انتشارات دانشگاه یزد. چاپ سوم.
- ۶- سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور (۱۳۸۳). ضوابط ملی آمایش سرزمین.
- ۷- سکه روانی، داوود. (۱۳۸۶). آمایش مناطق مرزی با تأکید بر ملاحظات دفاعی و امنیتی «مطالعه موردی استان بوشهر». پایان نامه دوره کارشناسی ارشد به راهنمایی: محمدباقر قالیباف. تهران. دانشکده جغرافیا.
- ۸- سرمد، محمدرضا (۱۳۹۰). نقش و جایگاه پدافند غیر عامل در زنجیره‌ی تأمین مناطق کویری. فصلنامه مطالعات انتظامی شرق. پیش شماره مهر ماه.
- ۹- عامریون، احمد و چاقری، محمود (بی‌تا). آمایش سرزمین با رویکرد دفاعی- امنیتی. فصلنامه علمی و آموزش. سال دهم. شماره ۳۶.
- ۱۰- عساکره، حسین (۱۳۹۲). تعریف و توصیف آب وهوا (اقلیم). انتشارات عصر اهواز
- ۱۱- غازی، ایران (۱۳۷۰). «مفهوم آمایش سرزمین و رابطه آن با تحلیل‌های جغرافیایی توسعه». مجموعه مقالات طرح ریزی کالبدی. تهران. مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران.
- ۱۲- کاویانی، محمدرضا و بهول، علیجانی (۱۳۹۱). مبانی آب و هواشناسی. تهران: انتشارات سمت.
- ۱۳- متقی، ابراهیم و عسگری، محمود (۱۳۸۸). سیاست دفاعی جمهوری اسلامی ایران در برنامه‌ی چهارم توسعه. فصلنامه راهبرد دفاعی. سال هفتم. شماره‌ی ۲۴.
- ۱۴- نجف‌پور، بهرام (۱۳۸۵). نقش اقلیم در برنامه‌ریزی و مدیریت محیط. انتشارات پیک نور.
- ۱۵- هدایتی آقمشهدی، امیر و همکاران (۱۳۹۴). آمایش سرزمین و مدیریت منابع آب؛ آمایش منابع به جای آمایش فعالیت‌ها. فصلنامه علوم و تکنولوژی محیط زیست. دوره هفدهم. شماره ۳.

16- Tellis, Ashely & Others (2000). "Measuring Military Capability". Available at: http://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR1110.ch7.pdf